

Legendinė Morkūno spaustuvė Čikagoje: istorija ir atmintis (1)

Dalia CIDZIKAITĖ

Kalbant apie XX amžiaus vidurio spausdinto lietuviško žodžio Jungtinėse Amerikos Valstijose istoriją, neįmanoma neprisiminti Mykolo Morkūno (1926–1999) ir jo 1961 metais Čikagoje įsteigtos spaustuvės^[1], iš kurios spausdinimo presų iškeliavo šimtai lietuviškų, angliškų ir kitomis kalbomis parašytų leidinių. Tai buvo auksinis lietuviškos spaudos Amerikoje metas. Visos, net ir mažiausios, lietuvių organizacijos JAV – frontininkai, socialistai, kudirkiečiai, voldemarininkai, santariečiai-šviesiečiai ir kt. – norėjo turėti savo leidinį. Morkūno spaustuve (angl. *Morkūnas Printing Co.*) pakrikštyta spaustuvė išleido ne vieno išeivio rašytojo knygą^[2], lietuviškus laikraščius ir žurnalus (*Į Laisvę, Metmenys, Litanus, Akiračiai* ir kt.), programas, kvietimus, meno katalogus, bukletus, plakatus, žiniaraščius, natas, plokštelių vokus, žemėlapius, graviūras ir kt. Virginija Babonaitė-Paplauskienė knygoje *Spaustuvininkas Mykolas Morkūnas ir „morkūniečiai“* (Kaunas, 2014) rašo, kad kas savaitę ar dvi buvo išspausdinama bent viena knyga ar stambesnis leidinys. Per pirmąjį spaustuvės veiklos dešimtmetį išėjo per 400 lietuviškų knygų. Vienas spaustuvės bendradarbių prisimena, kad mažasis presas dirbdavo be sustojimo dieną naktį – tiek įvairių renginių programėlių užsakymų sulaukdavo Morkūnas. Ne veltui knygos autorė per 40 metų veikusią Morkūno spaustuvę ir jos savininką lygina su pirmosios nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu veikusia spaustuvininko Antano Kniūkštos įkurta „Sakalo“ leidykla-spaustuve, leidusia jau pagarsėjusių ir dar tik pradedančių rašytojų kūrybą.

1992 metais dalį Morkūno spaustuvės įrenginių perkėlus į Lietuvą, pasikeitė spaustuvės geografinė padėtis, bet ne paskirtis. 1993 m. kovo 5 d. oficialiai

įregistruota nauja įmonė „Morkūnas ir Co.“ tapo savotiška Morkūno spaustuvės darbų tęsėja. Jau 27 metus Kaune veikianti įmonė „Morkūnas ir Co.“ tęsia savo pirmtako tradiciją – spausdina istorinius, mokslinius, kraštotyros ir menotyros leidinius, vadovėlius, grožinę kūrybą ir memuarus.

Tipinis rajono, kuriame įsikūrė Morkūno spaustuvė, individualus namas

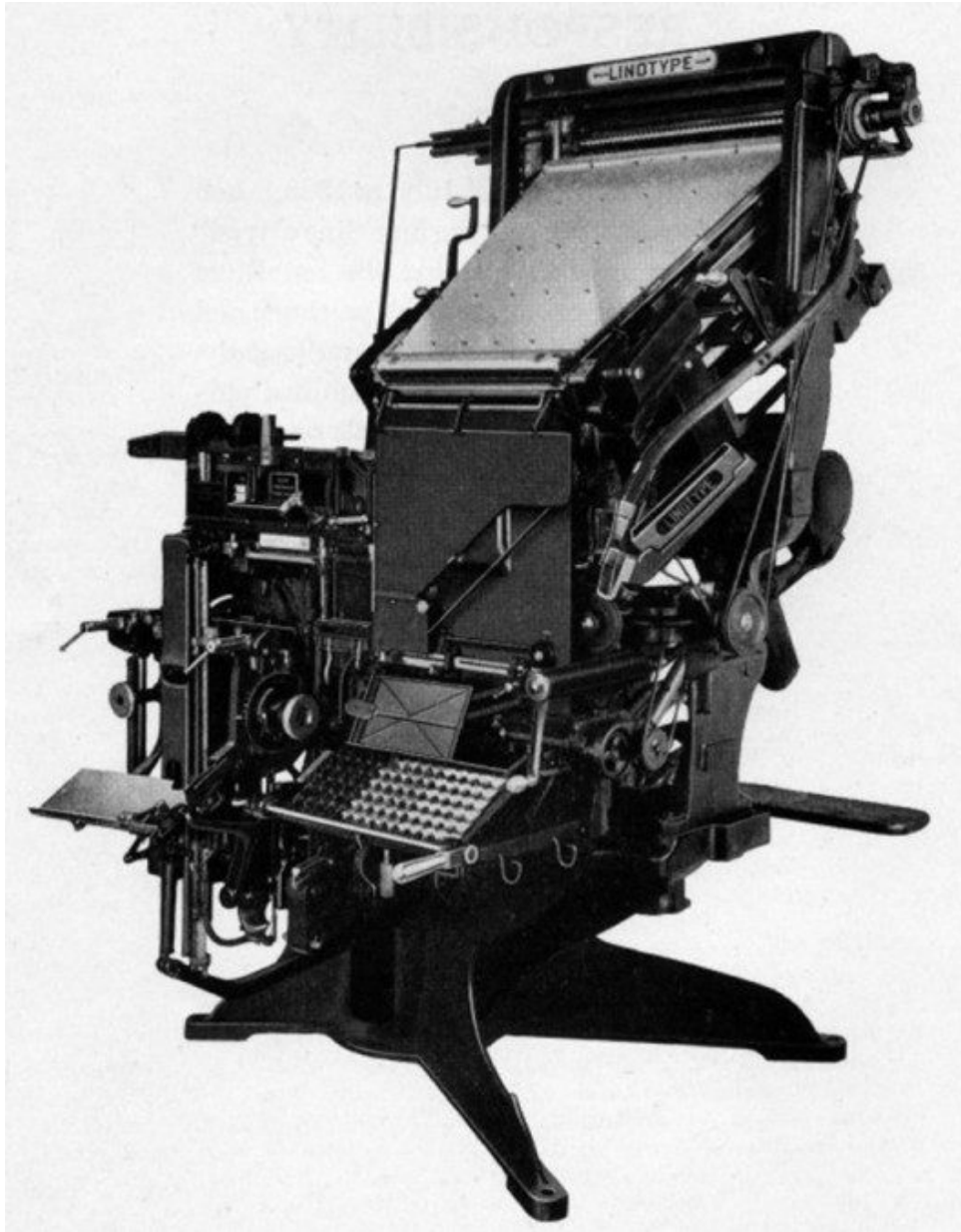
Nors medžiagos apie Čikagoje veikusią Morkūno spaustuvę ir jos veiklą netrūksta, negalėjau praleisti progos ir nepakalbinti vieno iš ilgamečių spaustuvės darbuotojų Clementės Dedelos, pas Morkūną pradėjusio dirbti 1964 metais. Argentinoje gimusio, į Ameriką atvykusio XX amžiaus septintajame dešimtmetyje Dedelos atsiminimuose atgyja spaustuvės pastatai, juose veikę ir, laikui bėgant, vienas kitą keitę vis modernesni spausdinimo įrenginiai ir, žinoma, ten dirbę ar vienu metu net gyvenę žmonės, be kurių legendinės Morkūno spaustuvės kasdienybės istorija būtų nepilna.

Darbo pas Morkūną pradžia

Atvykęs į Čikagą 1960 m. birželio 20 d. su darbo sutartimi, iš karto pradėjau dirbti *Draugo* spaustuvėje kaip linotipo raidžių rinkėjas ir šių mašinų mechanikas. Dirbau antroje pamainoje nuo 16 iki 24 val. Šeštadieniais dirbome pusę dienos. Netrukus po mano atvykimo Mykolas Morkūnas, sužinojęs, kad esu linotipo

mechanikas, pakvietė mane patvarkyti kaprizingo, gana seno linotipo, nes nuolatinį jo mechaniką amerikietį Džo (Joe) ne visada buvo galima prisišaukti. Taip prasidėjo mano pažintis su Mykolu Morkūnu. Vėliau rytais, turėdamas laiko iki trečios valandos, pradėjau dažniau lankytis Morkūno spaustuvėje.

Kai 1963 m. gale nutariau šventėms sugrįžti į Argentina, susitariau su *Draugo* administratoriumi kun. Albinu Spurgiu, kad išvykstu ne ilgiau kaip mėnesiui. Deja, gyvenimas ne visada leidžia laikytis planų. Dėl įvairių priežasčių mano viešnagė Argentinoje užsitęsė ilgiau nei penkis mėnesius. Ten būdamas sutikau patalkininkauti vietos lietuvių marijonų spaustuvės vadovui broliui Pijui Gudelevičiui pervežant aukcione nupirktą naudotą spausdinimo presą, kuri reikėjo ne tik išardyti, bet ir vėl sudėti ir, įjungus elektrą, paleisti. Tik tada galėjau grįžti į Čikagą. Amerikos turistinė viza galioja tris mėnesius. Norint ją atnaujinti, reikia nurodyti rimtą priežastį. Mano vizai pasibaigus, kun. Juozui Margiui, kuris turėjo labai gerus ryšius su Amerikos ambasadoriumi Argentinoje, tarpininkaujant ji buvo pratęsta. Kai grįžau į Čikagą 1964 m. birželį, *Draugo* administratorius apgailestaudamas pranešė, kad mano vieta jau užimta, nes aš pasielgiau nelabai atsakingai. Naujas rinkėjas buvo Vladas Butėnas, kuris, beje, savo pirmuosius žingsnius prie linotipo žengė Morkūno spaustuvėje mano prižiūrimas. Nepaisant to, su Būtėnu mano kolegiška bičiulystė tęsėsi dar daugelį metų. Netekęs darbo *Draugo* spaustuvėje, kreipiausi į Mykolą klausdamas, ar nepriimtų manęs dirbti visu etatu. Morkūnas sutiko. Tai turėjo nutikti apie 1964 metų vidurį[3].

Mykolo Morkūno spaustuvė savo veiklą pradėjo dirbdama su linotipais.

(<https://letterpresscommons.com/linotypeandintertype/>)

Taigi Morkūno spaustuvėje pradėjau dirbti kaip linotipo raidžių rinkėjas ir tipografas-laužytojas. Be remontavimo, Mykolas vis paprašydavo ką nors patobulinti, pagerinti, nes pastatas buvo nenaujas ir visiškai nepritaikytas spaustuvei. Tad man teko kirsti sienas, lopyti stogą, sukalti lentynas, gerinti santechniką ir prižiūrėti elektrinius įrenginius.

Spaustuvės pastatai

Kai atvykau 1964 m., Morkūno spaustuvė buvo įsikūrusi dviejuose vienas šalia kito esančiuose vienaukščiuose namuose Ašlando prospekte (Ashland Avenue),

prie pat 59-ios gatvės. Ašlando prospektas – platus ir ištisą parą gana judrus – nebuvo paprasta gatvė; tiksliau tariant, ją galima būtų pavadinti alėja. Kartais būdavo sunku surasti vietą mašinai prie spaustuvės. Ypač sunku buvo žiemą, kada tam tikromis valandomis arba, jei iškrisdavo daugiau nei 5 centimetrai sniego, iš viso buvo draudžiama statyti mašinas. Ne kartą mano mašina buvo nutemta, nes stovėjo neleistinoje vietoje.

Atrodo, kad kažkada abu spaustuvės pastatai buvo maisto ar kitų prekių krautuvės. Iš gatvės buvo matyti stiklinės durys, šone – didelis langas. Šiaurinė krautuvė užėmė tik pusę sklypo, kitą pusę užėmė pieva ir kiemas. Antrasis pastatas, tuoj už krautuvės, šiek tiek aukštesnis su gal 6–8 laiptais, buvo paprastas gyvenamasis namas su trim miegamaisiais, virtuve, *salionu*, valgomuoju ir vonia. Į šį namą atskiro įėjimo iš gatvės nebuvo, todėl reikėjo pasinaudoti krautuvės priekinėmis durimis. Įkūrus spaustuve, tarp dviejų pastatų buvo iškirstos durys ir be jokios tvarkos per abu išmėtyti įvairūs spaustuvės įrenginiai. Ne taip, kad būtų patogų dirbti, o bet kaip, kad tik būtų galima priėti prie mašinų ir atlikti reikalingus darbus.

Spaustuvės išdėstymas buvo maždaug toks: pirmame pastate stovėjo du nedidelio formato ofsetiniai presai: vienas „Chief 15“ (iki 15 colių), antras mažesnis. Jie buvo pagrindinis spaustuvės pajamų šaltinis. Ten taip pat stovėjo lankstymo mašina, tipografijos dėžės, tipografijos laužymo stalas, elektrinis eilučių pjaustymo įrenginys, labai sunkus volas surinkto teksto korektūrai daryti ir rankinis presas. Taip pat ofsetinis presas, kuris stovėjo ant specialiai išlieto cementinio pagrindo. Toliau, kiemo pusėn, dalį pastato užėmė didžiulė – gal penkių metrų ilgio – horizontali fotografavimo kamera, pastato gale – negatyvų ryškinimo kambarėlis. Tualetas buvo naudojamas kaip sandėlis, kur buvo laikomi fotografijos chemikalai ir negatyvų dėžės. Prisimenu, kad fotografavimo kameros apšvietimas buvo gana primityvus – ne lempos, o angliniai elektrodai (angl. *electric arc*).

Antro pastato durys taip pat buvo šone, o lange didelėmis raidėmis buvo dailiai parašyta: „Morkunas Printing Co.“. Priekyje – mažas *ofisas*. Jame buvo tik senas stalas, prie jo sukamoji kėdė, prie sienos įrengtas telefonas, į kurį, kad sulauktum signalo, reikėdavo įmesti 10 centų. Nieko daugiau *ofise* nebuvo. Atskirai nuo *ofiso* stovėjo linotipas (modelis 14), popieriaus pjaustymo įrenginys ir dar vienas presas – ne ofsetinis, o spausdinęs tiesiai iš švino raidžių.

Kaip jau minėjau, norint patekti į antrą pastatą reikėjo palipti laiptais. *Salionas* ir valgomasis buvo naudojami kaip originalų paruošimo kambariai su stikliniu apšviestu negatyvų retušavimo stalu, kitais stalais, kurie buvau naudojami ruošiant originalus ar skaitant korektūrą, lentynomis. Kad būtų lengviau retušuoti negatyvus, ant langų kabėjo užuolaidos. Po visu antru pastatu buvo rūšys su namų santechnika: šildymo krosnimi, vandens kolonėle ir dar dviem kambariais, skirtais ofsetinių plokščių išdeginimui. Pastatai buvo šildomi radiatoriais su karštu vandeniu. Abu pastatai buvo prijungti prie vieno katilo.

Taip XX a. septintame dešimtmetyje atrodė pietinė Čikaga, kur 1961 m. įsikūrė Morkūno spaustuvė.

(<https://sjnnchicago.medill.northwestern.edu/blog/2016/05/12/chicagos-south-side-black-white-alden-loury/>)

Apie 1965 ar 1966 metus Morkūnas, matydamas, kad trūksta vietos presams ir nėra kur sandėliuoti popieriaus, nupirko pietinėje pusėje parduodamą krautuvę. Joje daug metų veikė elektrinių variklių perdirbimo krautuvėlė. Tada vietos atsirado daugiau ir spaustuvės plotas padidėjo kone dvigubai. Nauja vieta buvo viena didelė salė, be jokių pertvarų. Grindinys medinis, bet tvirtas, geros kokybės. Mykolas nusprendė, kad čia stovės spausdinimo presai. Taip ir padarėme, iškirtome duris ir mūsų nuostabai maždaug kelių lygyje aptikome skersai einantį 7 cm šildymo vamzdį. Man pačiam teko tą vamzdį sutvarkyti – iš jo teliko mažas

slenkstis tarp krautuvių.

Įdomu yra tai, kad visos trys patalpos iš gatvės pusės neturėjo platesnių kaip trijų pėdų pločio (maždaug metro) durų. Todėl kai reikėdavo išvežti ar įvežti neišardytą presą ar linotipą, būdavo tragedija. Ką daryti? Reikėjo viską labai detalai apsvarstyti. Visų pirma, sužinoti, kada tiksliai mašina atsiras prie spaustuvės durų, tada kreiptis į specialią didelių langų stiklų remonto kompaniją, su kuria buvo susitarta iš anksto. Atvykę kompanijos žmonės atsargiai išimdavo priekinio lango stiklą, palikdami plyšį mašinai įnešti. Negana to, langai nesiekė grindų, nuo žemės jie buvo pakilę apie pusę metro, todėl reikėdavo mašiną pakelti iki reikalingo aukščio ir tik tada prastumti ją pro langą. Po to vėl skambinti kompanijai, kad ji kuo greičiausiai įstatytų stiklą. Kiek kartų teko šią procedūrą atlikti, nė vienas stiklas nenukentėjo. Savaime suprantama, visos tos paslaugos nebuvo veltui.

Panašiai būdavo ir su popieriumi. Kartais Morkūnui pasitaikydavo proga gera kaina nupirkti popieriaus – nesupjaustyto, jau pakrauto ir pritvirtinto ant medinio pagrindo. Bet ką su juo daryti atvežus prie spaustuvės durų? Kaip jį įvežti, jei pro duris netelpa? Todėl Morkūnas galėjo pirkti tik iš anksto supjaustytą ir ne per didžiausiais paketais supakuotą popierių. Atvežus sunkvežimį popieriaus, nuo gatvės jį sunešdavome paprastai – ant savo pečių...

Bus daugiau.

[1] Savo pirmąją spaustuvę Morkūnas įkūrė XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje Čikagos Bridžporto (Bridgeport) rajone kartu su Vytautu Sauliumi. Mažame kambarėlyje jis turėjo mažą presą, rotoprintą, kuriais spausdino nedideles brošiūras. Spaustuvės užsakymai buvo nedideli parfumerijos gaminių, pramoninių prekių reklaminiai lapeliai, įvairių renginių, minėjimų programos ir afišos. Išleista ir keletas knygų.

[2] Atskirai paminėtinos Lietuvių fronto bičiulių draugijos ir Algimanto Mackaus fondo parengtos knygos.

[3] 2009 m. gegužės 16 d. interviu Raimundui M. Lapui Dedela teigia, kad pas Morkūną jis visu etatu pradėjo dirbti 1964 metų vasarą. Daugiau žr. Raimundas Marius Lapas, „Spausdinti knygas – jo pašaukimas“, Draugo šeštadieninis priedas, *Draugas*, 2009 m. gegužės 16 d. Prieiga internete: http://draugas.org/key/2009_prie/2009-05-16-PRIEDAS-DRAUGASo.pdf.

pasauliolietuvis.lt

„Pasaulio lietuviai ir Lietuva“

Mielai pasidalysime svetainėje skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

